

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ**

Μ. ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Ο Β. BERNSTEIN

ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑΣ

Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

ΑΘΗΝΑ 2017

Ο Β. BERNSTEIN ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑΣ

1. Bernstein: περιορισμένος και επεξεργασμένος κώδικας ως εκφράσεις γλωσσικής ανισότητας

Προς το τέλος της δεκαετίας του '50 ο Basil Bernstein, Άγγλος καθηγητής της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, διατυπώνει για πρώτη φορά την υπόθεση σχετικά με την ύπαρξη των πιο πολυσυζητημένων γλωσσικών ποικιλιών, του *περιορισμένου* και του *επεξεργασμένου* κώδικα (*restricted vs elaborated code*).

Ο Bernstein διαπιστώνει ότι η συστηματική σχολική αποτυχία των παιδιών της εργατικής τάξης οφείλεται, όπως θεωρεί, στη γλωσσική διαφορά τους. Υποθέτει λοιπόν ότι αυτό συμβαίνει επειδή χρησιμοποιούν έναν *περιορισμένο* γλωσσικό κώδικα και μόνο αυτόν, ενώ τα παιδιά της αστικής τάξης (μεσαίας και ανώτερης) έχουν πρόσβαση όχι μόνο σε αυτόν, αν θέλουν, αλλά και σε έναν πιο «ανεπτυγμένο», πιο «καλλιεργημένο», τον *επεξεργασμένο* κώδικα. Το γεγονός ότι η εκπαίδευση είναι βασισμένη στον δεύτερο οδηγεί σταθερά τα παιδιά της εργατικής τάξης (κυρίως των χαμηλότερων στρωμάτων της) σε σχολική αποτυχία. Έτσι, για τον Bernstein, οι κοινωνικές δομές καθορίζουν συγκεκριμένες γλωσσικές συμπεριφορές και αυτές με τη σειρά τους αναπαράγουν κυκλικά τις ίδιες κοινωνικές δομές.

Δίνοντας πολύ λίγα παραδείγματα λόγου «περιορισμένου» και «επεξεργασμένου» κώδικα, έτσι ώστε να μπορεί κανείς να ελέγξει και εμπειρικά την αλήθεια των ισχυρισμών του, ο Bernstein αποδίδει στους δύο κώδικες ορισμένα γλωσσικά χαρακτηριστικά που, κατ' αυτόν, ερμηνεύουν τη σχολική αποτυχία των παιδιών της εργατικής τάξης. Επιπλέον, στην αρχική διατύπωση της περιγραφής αυτών των κωδίκων, που δημιούργησε και τις μεγαλύτερες παρερμηνείες, θεωρεί ότι οι διαφορές τους είναι διαφορές στη δομή¹.

¹ Αργότερα αναγκάστηκε να τροποποιήσει τον ισχυρισμό αυτόν και να ονομάσει τους κώδικες *κοινωνιογλωσσικούς*, δεχόμενος ότι η διαφορά τους είναι διαφορές στη *χρήση*. Να διευκρινιστεί εδώ ότι οι κώδικες του Bernstein δεν έχουν καμία σχέση με ό,τι ονομάζουμε *κοινωνιολέκτους* (Trudgill 1974, σ. 133). Γενικότερα, η σχέση των κωδίκων αυτών με τις κοινωνιολέκτους ή με τις μη πρότυπες ποικιλίες είναι πολύ αμφιλεγόμενο ζήτημα και έχει δημιουργήσει διάφορες παρανοήσεις.

2. Βασικά χαρακτηριστικά των κωδίκων:

Περιορισμένος κώδικας (restricted code):

- α) Δηλώνει τη συμμετοχή σε μια ομάδα, με την οποία υπάρχει κοινός προσανατολισμός.
- β) Εξαρτάται από το εξωγλωσσικό περιβάλλον, προϋποθέτει δηλ. πληροφορίες που δεν δίνονται ρητά.
- γ) Το παραπάνω χαρακτηριστικό τον κάνει προβλέψιμο ως προς τα λεξιλογικά και τα συντακτικά του στοιχεία, αφού ο ομιλητής έχει μικρό φάσμα εναλλακτικών επιλογών.

Επεξεργασμένος κώδικας (elaborated code):

- α) Αναπτύσσει την ατομική προσωπικότητα του ομιλητή.
- β) Δεν εξαρτάται από το εξωγλωσσικό περιβάλλον και δηλώνει ρητά τις διαφορές πληροφορίες.
- γ) Είναι, συνεπώς, πολύ λιγότερο προβλέψιμος, εφόσον ο ομιλητής διαθέτει μεγαλύτερο φάσμα γλωσσικών τύπων και δομών ως εναλλακτικές επιλογές.

3. Δομικά (λεξιλογικά και συντακτικά) χαρακτηριστικά των κωδίκων²

Περιορισμένος κώδικας:

- α) Σύντομες, γραμματικά απλές, συχνά μισοτελειωμένες προτάσεις, με «φτωχή» συντακτική μορφή, που τονίζει κυρίως την ενεργητική φωνή και τη σύνταξη σε α' πρόσωπο.
- β) Απλή και επαναλαμβανόμενη χρήση συνδέσμων (*έτσι, τότε, και, γιατί*).
- γ) Περιορισμένη χρήση δευτερευουσών προτάσεων.
- δ) «Ανικανότητα» διατήρησης του τυπικού υποκειμένου στον λόγο.
- ε) «Ακαμπτη» και «περιορισμένη» χρήση επιθέτων, επιρρημάτων κ.ο.κ.

Επεξεργασμένος κώδικας:

- α) Η ακριβής γραμματική σειρά και σύνταξη ρυθμίζουν αυτά που λέγονται, ενώ παρατηρείται συχνή χρήση της τριτοπρόσωπης σύνταξης.
- β) Οι λογικές τροποποιήσεις και η απόδοση της έμφασης γίνονται μέσα από έναν γραμματικά πολύπλοκο σχηματισμό των προτάσεων και κυρίως μέσα από τη χρήση συνδέσμων.

² Μπασλής 1988, σ. 40-41.

- γ) Συχνή χρήση προθέσεων που δηλώνουν λογικές σχέσεις, καθώς και προθέσεων που δηλώνουν συνάφεια στον χρόνο και στον χώρο.
- δ) Συχνή χρήση των μη προσωπικών αντωνυμιών.
- ε) Διακριτική επιλογή από μια σειρά επιθέτων, επιρρημάτων κ.ο.κ.

Παράδειγμα:

Περιορισμένος κώδικας:

They're playing football / and he kicks it and it goes through there / it breaks the window and they're looking at it... («Παίζουν ποδόσφαιρο / και αυτός την κλωτσά και περνάει μέσα από 'κει/ σπάει το παράθυρο και το κοιτάζουν...»)

Επεξεργασμένος κώδικας:

Three boys are playing football and one boy kicks the ball / and it goes through the window / the ball breaks the window / and the boys are looking at it... («Τρία αγόρια παίζουν ποδόσφαιρο και ένα αγόρι κλωτσά τη μπάλα / και περνάει μέσα από το παράθυρο / η μπάλα σπάει το παράθυρο / και τα αγόρια το κοιτάζουν...»)

Οι παραπάνω διηγήσεις της ίδιας ιστορίας με βάση 5 διαδοχικές εικόνες αποτελούν τυπικό παράδειγμα χρήσης των δύο κωδικών από παιδιά πέντε ετών της εργατικής και της μέσης αστικής τάξης αντίστοιχα.

4. Κώδικες και κοινωνικοποίηση

Στη δημιουργία των δύο κωδικών ο ρόλος της οικογένειας είναι καθοριστικός για τον Bernstein. Οι δύο κώδικες πηγάζουν, κατ' αυτόν, από τη διαφορετική κοινωνικοποίηση που υφίσταται κάθε παιδί στα διαφορετικά κοινωνικά και ψυχολογικά περιβάλλοντα όπου μεγαλώνει³. Σε οικογένειες όπου οι σχέσεις και οι αποφάσεις των μελών καθορίζονται με βάση τους ρόλους (*positional* ή *status-oriented*), δηλ. ουσιαστικά αυτές της εργατικής τάξης, ισχυρίζεται ο Bernstein, το παιδί υφίσταται αυταρχική αγωγή, με λίγες, βραχείες και «άκαμπτες» γλωσσικές εκφράσεις. Υπερτερούν οι απλές διαταγές, χωρίς λογική εξήγηση των απαιτήσεων. Τα γλωσσικά ερεθίσματα, συνεπώς, περιγράφονται από τον Bernstein σαν ένα

³ Με τον όρο *κοινωνικοποίηση* εννοούμε τη διαδικασία εκμάθησης κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς, στην οποία υποβάλλονται τα παιδιά κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής τους και η οποία καθορίζεται αφενός από άτομα με το κατάλληλο κύρος και αφετέρου από θεσμούς: την οικογένεια, τους συνομήλικους, το σχολείο, αργότερα το περιβάλλον εργασίας. Έτσι, σιγά-σιγά, με τη μέθοδο της

κλειστό σύστημα με υψηλή προβλεψιμότητα, το οποίο βασίζεται σημαντικά στο εξωγλωσσικό περιβάλλον. Αντίθετα, σε οικογένειες όπου οι σχέσεις και οι αποφάσεις των μελών βασίζονται στην προσωπικότητα των ατόμων (*person-oriented*), αυτές της μεσοαστικής τάξης⁴, ο Bernstein θεωρεί ότι η αγωγή στηρίζεται στη λογική εξήγηση και δικαιολόγηση των πράξεων με συνεχή διαπραγμάτευση των ζητημάτων. Κατά συνέπεια, ο Bernstein υποθέτει ότι τα γλωσσικά ερεθίσματα του παιδιού είναι ποικίλα και ο κώδικας που αποκτάται είναι ανοικτός και μη προβλέψιμος, εφόσον βασίζεται σε ρητά εκφρασμένες πληροφορίες και δεν εξαρτάται από το εξωγλωσσικό περιβάλλον.

Αργότερα, στο σχολείο, η συμπεριφορά των δασκάλων θα έχει τάση να «αμείβει» τα παιδιά που χρησιμοποιούν τον επεξεργασμένο και, ασυναίσθητα, να «τιμωρεί» όσα χρησιμοποιούν τον περιορισμένο κώδικα.

5. Θεωρία της γλωσσικής ανεπάρκειας (*deficit theory* ή *verbal deprivation hypothesis*)

Η ατυχής διατύπωση των χαρακτηριστικών των κωδίκων με αξιολογικές ονομασίες και εκτιμήσεις («φτωχό», «άκαμπτο» κλπ.) ευνόησε εκείνη την εποχή στις Η.Π.Α. τη δημιουργία και την ανάπτυξη θεωριών σχετικά με τη δήθεν ανεπάρκεια και υστέρηση των μαθητών με μειονοτική ή/και έγχρωμη προέλευση.

Η βασική θέση της θεωρίας αυτής είναι ότι το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών των μη ευνοημένων στρωμάτων (μειονοτικών, έγχρωμων, της εργατικής τάξης) παρουσιάζει πολιτιστική υστέρηση. Η κουλτούρα και το πολιτιστικό υπόβαθρο των στρωμάτων αυτών θεωρήθηκαν «χαμηλής» αξίας και, κατ' επέκταση, υποτιμήθηκε και το γλωσσικό τους υπόβαθρο: λίγα ερεθίσματα, «χαμηλής» (;) ποιότητας. Κατά συνέπεια, τα παιδιά που μεγαλώνουν σε τέτοιο περιβάλλον θεωρήθηκε ότι παρουσιάζουν επιπλέον και γλωσσική υστέρηση, η οποία τα εμποδίζει συστηματικά να συμβαδίσουν με τα παιδιά της αστικής τάξης (των ευνοημένων στρωμάτων) στο σχολείο. «Με άλλα λόγια», εξηγεί ο Ντάλτας (1989, σ. 561), «κατά τη θεωρία αυτή, η πολιτιστική υστέρηση των εργατικών και των έγχρωμων οικογενειών γεννά περιορισμένους γλωσσικούς κώδικες, οι οποίοι είναι ποιοτικά

αμοιβής και της τιμωρίας, «η βιολογική ύπαρξη μετατρέπεται σε συγκεκριμένη πολιτιστική ύπαρξη» (Dittmar 1976, σ. 8, υποσ. 2 και σ. 15-16, όπου αναφέρεται και στον ίδιο τον Bernstein).

⁴Τα κριτήρια του Bernstein για τον καθορισμό των τάξεων είναι αφενός κοινωνικο-οικονομικά και αφετέρου σχετικά με το επίπεδο της εκπαίδευσης των ατόμων (βλ. κριτική στον Hudson 1980, σ.227).

κατώτεροι από τους ανεπτυγμένους γλωσσικούς κώδικες της αστικής τάξης. Επειδή το σχολείο είναι θεμελιωμένο στον ΑΚ (ανεπτυγμένο κώδικα), είναι φυσικό ότι τα παιδιά που μιλούν έναν ΠΚ (περιορισμένο κώδικα) θα υστερήσουν και στις σπουδές τους».

Η θεωρία του Bernstein, σε συνδυασμό με τη θεωρία της γλωσσικής ανεπάρκειας, είχε τεράστιο αντίκτυπο στον εκπαιδευτικό προγραμματισμό. Μόνο στις ΗΠΑ κατά την τριετία 1967-70 ξοδεύτηκαν 10 δισ. δολάρια για τη χρηματοδότηση των λεγόμενων **αντισταθμιστικών προγραμμάτων** (*compensatory programmes*), με σκοπό την παροχή γλωσσικής βοήθειας στα έγχρωμα κλπ. παιδιά προσχολικής ηλικίας. Αντί δηλ. να μελετηθεί η ανεπάρκεια του σχολείου να υποδεχθεί ομάδες πληθυσμού με πολιτιστικό και γλωσσικό υπόβαθρο διαφορετικό από το κυρίαρχο, η ευθύνη μετατέθηκε στα ίδια τα παιδιά και τις οικογένειές τους, που θεωρήθηκε ότι είναι «ανεπαρκείς» και χρειάζονται γλωσσική «βοήθεια».

Τέτοιου είδους προγράμματα υιοθετήθηκαν και σε άλλες χώρες με μειονοτικούς πληθυσμούς, όπως π.χ. στην Αυστραλία, τη Ν. Ζηλανδία, τη Δ. Γερμανία.

Το αναπόφευκτο γεγονός ότι δεν σημείωσαν την αναμενόμενη επιτυχία είχε τις εξής συνέπειες:

α) Ορισμένοι υπέρμαχοι της θεωρίας της ανεπάρκειας (π.χ. Α. Jensen), για να δικαιολογήσουν την εμφανή αποτυχία των προγραμμάτων και τη σπατάλη τόνων χρημάτων και ενέργειας, αναγκάστηκαν να υποστηρίξουν ακόμα και τη *γενετική* ανεπάρκεια των έγχρωμων πληθυσμών. Η γλωσσική ανεπάρκεια προϋποθέτει γι' αυτούς όχι μόνο πολιτιστική, αλλά και νοητική ανεπάρκεια: ο περιορισμένος κώδικας θεωρείται τόσο *γλωσσικά* όσο και *γνωστικά* κατώτερος. Ως εκ τούτου είναι φυσικό να κρίνεται ακατάλληλος και ανεπαρκής για π.χ. σχολικούς σκοπούς. Όπως σημειώνει παλι ο Ντάλτας (1989, σ.561), «η θεωρία αναπτύχθηκε στο χώρο της ψυχολογίας χωρίς κοινωνιολογική τεκμηρίωση και ερήμην των διαμετρικά αντιθέτων πορισμάτων της γλωσσολογίας».

β) Από την άλλη μεριά, ο ίδιος ο Bernstein αναγκάστηκε όχι μόνο να διαχωρίσει τη θέση του ως προς τα αντισταθμιστικά προγράμματα, αλλά και να αναλάβει τις ευθύνες του ως προς τις παρεξηγήσεις που δημιούργησαν οι απόψεις του, επαναδιατυπώνοντας τις θεωρίες του και επεξεργαζόμενος τόσο τις ιδιότητες όσο και τη φύση των κωδίκων που πρότεινε. Θεώρησε δηλ. σε επόμενες διατυπώσεις της υπόθεσής του ότι η διαφορά ανάμεσα στην εργατική και τη μεσοαστική τάξη

βρίσκεται στα περιβάλλοντα όπου χρησιμοποιούν τον έναν ή τον άλλο κώδικα. Τα παιδιά της εργατικής τάξης *μπορούν* να χρησιμοποιήσουν και αυτά τον επεξεργασμένο κώδικα, τον χρησιμοποιούν όμως σε πολύ λιγότερα περιβάλλοντα. Οι δύο κώδικες **δεν** είναι αλληλοαποκλειόμενοι: αποτελούν, τελικά, όχι δύο διακριτές ποικιλίες, αλλά ενδείξεις για το διαφορετικό είδος ποικιλίας που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε κάθε περίπτωση (βλ. Αρχάκης & Κονδύλη 2011, σ. 160-168)

6. Κριτική του Labov και άλλων

Την ίδια περίπου εποχή ο William Labov με τη μελέτη του *The Logic of Non-standard English* (1970) ανατρέπει οριστικά, με εμπειρικά δεδομένα και έρευνες, την εντύπωση σχετικά με την πολιτιστική και γλωσσική «φτώχεια» των έγχρωμων πληθυσμών. Καταδεικνύει ότι το περιβάλλον όπου μεγαλώνουν είναι πλούσιο σε ερεθίσματα, χαρακτηρίζεται από ευφράδεια, γλωσσική ετοιμότητα, λογική επιχειρηματολογία, αμεσότητα.

Οι ομάδες που μελετά φαίνεται ότι επιδεικνύουν γλωσσική δημιουργικότητα και ικανότητες υψηλού επιπέδου σε διάφορες γλωσσικές δραστηριότητες, που δεν έχουν όμως σχέση με τη σχολική επίδοση: διήγηση ιστοριών, ανεκδότων, ανταλλαγή τελετουργικών ύβρων (*ritual insults*). Επιπλέον μπορούν να χειρίζονται άριστα πολύπλοκη επιχειρηματολογία και αφηρημένη σκέψη, όχι όμως στην αναμενόμενη από το σχολείο «επίσημη», πρότυπη γλώσσα.

Αντιθέτως, πολλές φορές ο προβαλλόμενος ως πρότυπο λόγος του σχολείου, με την περίπλοκη σύνταξη, τον στόμφο και τους πλεονασμούς προσπαθεί απλώς, κατά τον Labov, να καλύψει την απουσία νοήματος.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την αναθεώρηση των απόψεων τις οποίες προέβαλαν οι οπαδοί της θεωρίας της γλωσσικής ανεπάρκειας είναι ότι την ευθύνη για τη συστηματική αποτυχία των παιδιών μειονοτικών, έγχρωμων κ.λπ. οικογενειών στο σχολείο τη φέρει το ίδιο το σχολείο και όχι τα παιδιά ή το περιβάλλον τους.

Ως προς τους δύο κώδικες τώρα, τον περιορισμένο και τον επεξεργασμένο, μπορούμε να συνοψίσουμε τις επικρίσεις που υπέστη η υπόθεση του Bernstein σχετικά με την ύπαρξή τους στα εξής σημεία:

1) Δεν υπάρχουν σαφή όρια διάκρισης ανάμεσα στους δύο κώδικες, όπως ασαφής παραμένει και η επιβεβαίωση πολλών χαρακτηριστικών τους.

2) Τόσο η ονομασία τους (περιορισμένος - επεξεργασμένος) όσο και η περιγραφή τους έγινε με κριτήριο σύγκρισης τη γλώσσα του σχολείου (της μεσοαστικής τάξης): τα χαρακτηριστικά του περιορισμένου κώδικα συνάγονται και ερμηνεύονται *a priori* με βάση μια κλίμακα αξιών (τον επεξεργασμένο κώδικα) από την οποία αυτά (και μόνον αυτά, κατά «σύμπτωση»!) λείπουν. Έτσι εμπεριέχεται δηλ. στην ονομασία και περιγραφή τους η θετική αξιολόγηση του ενός έναντι του άλλου.

3) Επιπλέον, ενώ η γλωσσολογία δεν δέχεται γλωσσικό κριτήριο που να διαχωρίζει τις ποικιλίες σε «ανώτερες» και «κατώτερες», ο Bernstein δέχεται και ρητώς, τουλάχιστον στην πρώτη διατύπωση της θεωρίας του, ότι η γλωσσική μορφή που χρησιμοποιεί η μεσαία τάξη είναι «ανώτερη» από αυτήν της εργατικής σε σχέση με τη σαφήνεια, τη γραμματική ορθότητα και την ικανότητα λογικής ανάλυσης, ανεξάρτητα από τον δείκτη ευφυΐας του συγκεκριμένου ατόμου που τη χρησιμοποιεί. Ο επεξεργασμένος κώδικας όμως, εκτός του ότι κατά κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί «ανώτερος», δεν έχει μόνο προτερήματα. Μπορεί να χαρακτηρίζεται και από κοινοτοπία, στόμφο, αοριστολογία, γενικόλογια και άλλα αρνητικά στοιχεία.

4) Η συλλογή των δεδομένων (μεταγενέστερη της πρώτης διατύπωσης της υπόθεσης) έγινε σε περιβάλλον άμυνας των παιδιών της εργατικής τάξης (δηλ. στο σχολείο), όπου δεν ήταν δυνατόν να επιδείξουν τις γλωσσικές ικανότητες και ποικιλίες που τα χαρακτηρίζουν.

5) Δεν γίνεται καθόλου λόγος, τουλάχιστον στις αρχικές διατυπώσεις, για *παθητική* ικανότητα στον επεξεργασμένο κώδικα και την εξέλιξή της.

Ο Dittmar (1976) επίσης διερευνά με ιδιαίτερα κριτική στάση τη θεωρητική παρέμβαση του Bernstein σε εκτενείς αναλύσεις. Όσο αφορά την πρακτική της εφαρμογής, τα αντισταθμιστικά προγράμματα (κυρίως όπως έγιναν αντιληπτά από τους υποστηρικτές της *θεωρίας/υπόθεσης της ανεπάρκειας*), θεωρεί (σ. 85) ότι ο Bernstein κατονομάζει τους παράγοντες που παρεμποδίζουν την πλήρη χρησιμοποίηση του πολιτισμικού δυναμικού των μη ευνοημένων τάξεων και προτείνει διορθωτικές αλλαγές, χωρίς να αγγίζει ή να αμφισβητεί την κυρίαρχη κοινωνική και οικονομική δομή (γι' αυτό και η άποψή του αυτή είχε τέτοια απήχηση...). Συνεπώς, αυτό καθορίζει και τα όρια της παρέμβασής του: η αποτυχία των αντισταθμιστικών προγραμμάτων οφείλεται στις αντιφάσεις μιας κοινωνίας που «κινητοποιεί τα πολιτισμικά αποθέματα των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά πρέπει

συγχρόνως να εμποδίσει την πραγματοποίηση της αληθινής ισότητας ευκαιριών» (σ. 87).

Έτσι κλείνει το ζήτημα για τους τόσο αμφισβητούμενους αυτούς κώδικες, παραμένει όμως σημαντική η προσφορά του Bernstein: υπήρξε από τους πρώτους ερευνητές που άνοιξε τον δρόμο στην έρευνα και τη συζήτηση των *κοινωνικών* αιτιών της γλωσσικής και, κατ' επέκταση, συνολικής σχολικής αποτυχίας.

Ως κατακλείδα αυτής της συζήτησης ως προς το γλωσσολογικό της κομμάτι εμείς παραθέτουμε το συμπέρασμα του Labov:

Η σχολική αποτυχία οφείλεται από τη μία πλευρά στο ότι **το σχολικό σύστημα είτε αγνοεί τελείως είτε παραμελεί το ζήτημα της κοινωνιογλωσσικής πολυμορφίας/πολυγλωσσίας των παιδιών** και, από την άλλη, **στη γλωσσική προκατάληψη εναντίον των ποικιλιών των μη ευνοημένων στρωμάτων**. Οποσδήποτε δεν οφείλεται σε κάποια έμφυτη ανεπάρκεια των γλωσσικών ποικιλιών τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΡΧΑΚΗΣ Α. & Μ. ΚΟΝΔΥΛΗ 2011: *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Νήσος.
- BERNSTEIN B. 1971: *Class, Codes and Control*, vol.1: *Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BERNSTEIN B. (επιμ.) 1973: *Class, Codes and Control*, vol.2: *Empirical Studies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- DITTMAR N. 1976: *Sociolinguistics: A critical survey of theory and application*. Μετάφρ. P. Sand, P. A. M. Seuren, K. Whiteley. London: E. Arnold (με σχολιασμένη βιβλιογραφία).
- HUDSON R.A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge: Cambridge University Press.
- LABOV W. 1970: "The logic of Nonstandard English". Στο ALATIS J.A. (επιμ.) *Report of the 20th Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language*

Studies. Monograph Series on Languages and Linguistics 22. Washington, DC, 1-43.

MONTGOMERY M. 1986: *An Introduction to Language and Society*. London & New York: Routledge.

ΜΠΑΣΛΗΣ Ι.Ν. 1988: *Κοινωνική-γλωσσική διαφοροποίηση και σχολική επίδοση*. Αθήνα: Εκδ. Νέας Παιδείας.

ΝΤΑΛΤΑΣ Π. 1989: «Περιορισμένος και ανεπτυγμένος κώδικας, προφορικός και γραπτός λόγος, και η θεωρία της γλωσσικής υστέρησης». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 9ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 18-20 Απριλίου 1988*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κυριακίδη, 559-579.

TRUDGILL P. 1974: *Sociolinguistics: An Introduction*. Harmondsworth: Penguin.

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ Α. 1985: *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης (Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο)*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ Α. 1987: *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας.